

Zaledje Milj v kolesju svetovne zgodovine: burna leta spreminjanja državnih meja

**The Hinterland of Muggia in the Wheel of World History:
Tumultuous Years of Change of National Borders.**

Blaž Ermenc

137

IZVLEČEK

Kraji v zaledju mesta Milje, na severozahodu istrskega polotoka, so zamenjali več državnih tvorb, dokler niso bili leta 1954 priključeni tedanji Jugoslaviji. Še pred tem se je v prvi polovici 20. stoletja zgodila vrsta dogodkov, ki so močno vplivali na življenje tamkajšnjih ljudi, jih silili v izrekanje zvestobe različnim političnim ideologijam in sistemom ter jim včasih tudi v nasprotju z njihovimi željami pripenjali določeno nacionalno identiteto. V članku osvetljujem prelomne dogodke, ki so se zgodili v desetletjih pred priključitvijo manjšega dela nekdanje cone A Svobodnega tržaškega ozemlja Jugoslaviji leta 1954, in ki so nato tudi vplivali na izredno težko odločitev, s katero so se morali soočiti domačini krajev miljskega zaledja: ali ostati ali se izseliti.

Ključne besede

Jugoslavija, Italija, Svobodno tržaško ozemlje, jugoslovansko-italijanski odnosi, tržaška kriza, meja, Londonski memorandum, izseljevanje

ABSTRACT

The places in the hinterland of the town of Milje, in the northwest of the Istrian peninsula, changed several state formations until they were annexed to the former Yugoslavia in 1954. Before that, a series of events took place in the first half of the 20th century, which had a strong impact on the lives of the people there, forcing them to pledge allegiance to various political ideologies and systems, and sometimes even against their will attaching a certain national identity to them. In this article I shed light on the important events that took place in the decades before the annexation of a small part of the former zone A of the Free Territory of Trieste to Yugoslavia in 1954, and which subsequently influenced the extremely difficult decision

that the inhabitants of the Milje hinterland had to make: whether to stay or to migrate.

Keywords

Yugoslavia, Italy, Free Territory of Trieste, Yugoslav-Italian Relations, Trieste Crisis, border, London Memorandum, Migration

ZGODOVINSKI UVOD V MILJE IN MILJSKO ZALEDJE

Plavje, Škofije, Hrvatini in drugi kraji, na katere se osredotočam v članku, ležijo na skrajnem severozahodnem delu istrskega polotoka in so se zaradi svoje lege v preteklosti večkrat znašli na stičišču različnih političnih enot. Središče tega območja, naseljenega tako s slovenskimi kot italijanskimi prebivalci, je v različnih obdobjih predstavljalo mesto Milje, danes v Italiji.¹ Ker se Milje nahajajo v neposredni bližini Trsta in Kopra, se zgodovina tega območja tesno prepleta z dogajanjem tako v Trstu kot celotni Istri.

Milje so staro naselje, saj so najstarejši ostanki iz prve polovice prvega tisočletja pred našim štetjem. Območje je bilo sprva naseljeno z roman-skim prebivalstvom. Leta 599 so Obri in Slovani skupaj vdrli v Istro, Slovani pa so se prav zaradi tega vdora prvič pojavili v ohranjenih zgodovinskih virih.² Milje so bile dolga stoletja pod beneško oblastjo, za razliko od Trsta, ki se je leta 1382 odločil, da preide pod okrilje Habsburžanov, da bi se tako rešil beneškega vpliva. Tržaška predaja Habsburžanom je imela velike dolgoročne posledice, saj je predstavljala odločilni pogoj za poznejši razvoj mesta od 18. stoletja dalje.³

V nasprotju z Miljami je Trst v minulih stoletjih doživel pravo demografsko eksplozijo. Konec 17. stoletja je skupaj z okolico štel približno 7.000 prebivalcev, sto let pozneje pa je zaradi uveljavitve proste plovbe po Jadranu kot tudi zaradi novih cestnih povezav dosegel že 30.000 prebivalcev. Zaradi ugodnosti proste luke, ki jo je ustanovil cesar Karel VI. leta 1719 v okviru svoje merkantilistične politike, in zaradi razmaha trgovine, pozneje pa tudi industrije, je pristanišče postalo privlačna točka za ljudi od vsepovsod, predvsem iz najbližjih dežel.⁴ Po popisu iz leta 1853 je imel Trst 95.000 prebivalcev, po tistem iz leta 1900 pa 178.599. V prvem desetletju 20.

---

1 Čok, Štefan. *Novice z miljskega konca. O zgodovini Slovencev miljskega območja*. Milje: Zadruga Vesna D.Z.o.O., 2012, 16.

2 Prav tam, 20–22.

3 Prav tam, 27.

4 Pirjevec, Jože. »Trst je naš!« *Boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Ljubljana: Nova revija, 2007, 17.

stoletja, ki je zaznamovalo njegovo zlato dobo, je število prebivalcev zraslo že na 230.000.⁵

Ustanovitev Ilirskih provinc leta 1809 je spremenila politično sliko severno-jadranskega prostora. Habsburžani so (vsaj začasno) po več kot 400 letih izgubili dostop do morja, ki so ga dosegli leta 1382 prek Trsta. Za severozahodno Istro je ustanovitev Ilirskih provinc pomenila konec politične vezi s severno Italijo, predvsem z Benetkami. Spomniti velja še na ukaz maršala Marmonta iz leta 1810 o ureditvi šolstva. Ta je pomemben iz dveh razlogov: duhovščini je odvzel skrb in nadzorstvo nad šolstvom, predvsem pa je prvič zakonsko priznal slovenščino kot učni jezik v naših krajih.⁶ Od takrat se je za to območje in torej tudi za Milje začelo obdobje tesnejše vezi s Trstom, ki jo je poznejša uveljavitev habsburške oblasti leta 1813 le še okrepila.⁷ Trst je postal poleg Milj najpomembnejše gospodarsko, trgovsko in zaposlitveno središče tudi za prebivalce miljskega zaledja.

NACIONALNO PREBUJANJE V 19. STOLETJU

Revolucionarno leto 1848 je imelo pomembne posledice tudi v Trstu, Miljah in okolici.⁸ Slovenščina je počasi pridobivala na veljavi, tudi severozahodni del Istre pa je vse bolj zaznamovalo nacionalno vprašanje v sodobnem smislu, kjer sta si nasproti stala dva tabora: italijanski, ki je užival družbeno, gospodarsko in politično premoč, ter slovenski, ki se je najprej s težavo, potem pa vse bolj odločno začel uveljavljati na različnih področjih.⁹ Kljub prvim nacionalnim iskricam pa območja Milj, ki so v 19. stoletju spadale pod Istro, ni zaznamoval takojšnji izbruh narodnega konflikta, ki se je razvil v drugih predelih tega polotoka. O tem priča tudi dejstvo, da nastajajoči slovenski tržaški tisk ni posvečal veliko pozornosti miljski stvarnosti, kjer je bila občinska oblast trdno v italijanskih rokah:

---

5 Prav tam.

6 Čok, *Novice z miljskega konca*, 35.

7 Prav tam, 36.

8 Gombač, Boris M. *Slovenija, Italija. Od preziranja do priznanja*. Ljubljana: Debora, 1996, 24–32.

9 Čok, *Novice z miljskega konca*, 39.

Občina Milje. Ta občina ima pod seboj toliko vasi, da imajo te več prebivalcev, nego mesto Milje, po kojem se imenuje. Imenitniše so Plavija, različne Škofije in Hrvatini, v kojih sami Slovenci stanujejo. /.../ Naš narod se bolj in bolj zavzema za občne zadeve, v njem se goji politični čut in narodna zavest. Oni upoznavaajo, da so državljani v ustavnej državi, v kojej ljudstvo skupaj z vladarjem zakone dela. Ko enkrat to vsi Slovenci in Hrvati Istre upoznajo, potem bode konec italijanskega gospodstva nad njimi. Dal Bog, da se to čim prej zgodi.¹⁰

Kot kažejo podatki ljudskega štetja iz leta 1880, je v samih Miljah tistega leta živelo 3043 prebivalcev (od teh naj bi bilo Slovencev le 58), v okoliških vaseh pa 3619. Takratni popis prebivalstva, ki je bil tudi prvi, ki je vseboval vprašanje o jeziku, je dajal za miljsko občino sledeče rezultate: od skupnih 6662 prebivalcev je bilo 62 odstotkov oz. 4117 Italijanov in 32 odstotkov oz. 2159 Slovencev.¹¹

Tudi s pomočjo slovenskega tiska in nacionalno zavednih slovenskih politikov iz Trsta in okolice je nacionalna identiteta v desetletju pred prelomom stoletja postajala vse bolj pomembna, kar se je vse bolj odražalo tudi na lokalnih volitvah.

Iz Plavij se nam piše: Vzbudili smo se tudi mi; spali smo dolgo, a sedaj se radujemo na svoji prebuditvi. Leto 1891 ostane za nas velepomembno za vse bodoče čase, leto to vzbudilo je v nas zavest, da smo sinovi slovenskega naroda. Prerojeni smo – in kot taki šli smo dvakrat na volišče v Milje. Vspeh sicer ni bil popolen, ker smo prvokrat propali za jeden celi glas, a držali smo se trdno kakor skale: naše zvestobe ni moglo omajati vse nasilstvo z nasprotne strani. Začetek je storjen, sedaj pa bodemo neumorno nadaljevali sveto narodno delo in je – na tem ne dvomimo – tudi dovršili. Veselje na zmagi z dne 30. oktobra bilo je mej nami neopisno, kajti sedaj vemo, koliko veljamo mi isterski Slovenci.¹²

---

¹⁰ »Volitve deželnih poslancev v koperskem okraju 1884. Občina Milje.« *Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice*. Trst, 24. maj 1884, 2.

¹¹ Perselli, Guerino. *I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia fra il 1850 e il 1936*. Trst-Rovinj-Reka: Università Popolare-Trieste-Centro di Ricerche Storiche-Rovigno-Unione Italiana-Fiume, 1993, 174–176.

¹² »Različne vesti.« *Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice*. Trst, 11. november 1891, 3.

Pomembno prelomnico pomeni ustanovitev šol v teh krajih. V letih 1894/95 so si vaščani na Plavjah sami zgradili šolsko poslopje, pouk v njem je potekal v slovenščini. Leta 1899 so šolsko stavbo dokončali tudi na Škofijah, pouk se je začel naslednje leto, šola je bila dvojezična. V kraju Korošci na miljskih hribih prizadevanja za odprtje javne šole niso obrodila sadov, zato so domačini navezali stik z Družbo Sv. Cirila in Metoda, ki je leta 1911 tam odprla slovensko šolo.¹³

Zadnja desetletja 19. in začetek 20. stoletja so predstavljala obdobje velikega razvoja za Slovence miljske občine.¹⁴ Zadnjo štetje, ki so ga opravile avstroogrške oblasti, je v miljski občini zabeležilo 11.578 prebivalcev, od katerih je 2.299 uporabljalo slovenščino. Na Škofijah je od 1.675 prebivalcev 1.042 uporabljalo slovenščino, na Plavjah pa 604 od 771. Bolj narodnostno mešani so bili Hrvatini, Korošci in drugi kraji na miljskih hribih, kjer je italijanščino uporabljalo 800 in slovenščino 548 prebivalcev.¹⁵

PRIHOD ITALIJE IN FAŠIZMA

Leta 1920 sta Italija in Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev podpisala Rapalsko pogodbo, s katero je bila nova italijanska meja premaknjena na vzhod vse do Postojne in Reke. S podpisom te pogodbe je znotraj italijanskih meja ostalo veliko število Slovencev in Hrvatov. Italija ni bila sposobna vzpostaviti pravega dialoga s temi novimi državljani, kljub obljubam, ki so bile izrečene takoj po koncu prve svetovne vojne.¹⁶

Popolna uveljavitev fašističnega režima je tako kot za vse primorske Slovence tudi za Slovence v občini Milje (Miljski hribi, Škofije, Plavje in nekateri drugi kraji) pomenila hudo preizkušnjo. Zaprtje slovenskih šol, prepoved rabe slovenskega jezika in slovenskih knjig, poitalijančevanje osebnih in krajevnih lastnih imen so se podobno kot v ostalih krajih Primorske

---

¹³ Čok, *Novice z miljskega konca*, 54–55.

¹⁴ Prav tam, 55.

¹⁵ Perselli, Guerino. *I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia fra il 1850 e il 1936*, 174–176.

¹⁶ Čok, *Novice z miljskega konca*, 57.

uveljavili tudi na tržaškem in miljskem območju.¹⁷ Do konca dvajsetih let je fašističnemu režimu uspelo zatreti vsakršno zakonito dejavnost manjšine.¹⁸ V tridesetih letih je Primorsko prepregla gosta mreža fašističnih organizacij, v katere so bili ljudje večinoma prisiljeni vstopiti, šolska mladina obvezno. Nevarnejša kot prisila je bila mehka asimilacija, penetracija v vse pore narodnega tkiva prek organizmov, ki so bili hkrati tudi instrument nadzora nad ljudmi.¹⁹

Ne le fašizem, Milje z okolico je v svoj vrtinec z vso silo potegnila tudi svetovna gospodarska kriza. Revščina, ki je zaznamovala pretekle generacije, se je še poglobila in ogrožala samo preživetje. Tovarne so upočasnile proizvodnjo, pogosto so prenehale obratovati in so odslavljale delavce. Proti koncu leta 1931 je miljska ladjedelnica spet odprla vrata, a od delavcev so zdaj še bolj odločno zahtevali, da se pokorijo novim delovnim pogojem in da se vpišejo v fašistično stranko, če hočejo spet na delo.²⁰

Gospodarska kriza in državna politika sta močno prizadeli tudi kmečko prebivalstvo. Številni manjši kmetje so šli na boben, razpuščene so bile mnoge zadruga in posojilnice, odtujevanje kmečke zemlje je potekalo z dovoljenimi in nedovoljenimi sredstvi. Vse to je vplivalo na to, da je delavskorevolucionarno gibanje dobivalo svoj polet v Istri in Trstu.²¹ Zaradi nacionalnega zatiranja in drugih ukrepov fašističnih oblasti se je tudi na območju Milj vse bolj razraščalo protifašistično gibanje.

IZBRUH DRUGE SVETOVNE VOJNE

Novo hudo preizkušnjo je za Istro in Trst prinesel izbruh druge svetovne vojne. Komunistična partija Slovenije in OF sta konec leta 1941 organizirali prve celice OF tudi v Istri, tako kot drugod po slovenskem ozemlju. Na

---

¹⁷ Prav tam, 58.

¹⁸ Kacin-Wohinz, Milica in Jože Pirjevec. *Zgodovina Slovencev v Italiji. 1866- 2000*. Ljubljana: Nova revija, 2000, 61-62.

¹⁹ Prav tam, 63.

²⁰ Čok, *Novice z miljskega konca*, 77-78.

²¹ Prav tam, 78-79.

Primorskem sta formiranje prvih odborov OF v in začetek partizanskega gibanja pomenila le nadaljevanje dotedanjega protifašističnega ilegalnega boja, ki je potekal že od konca dvajsetih let 20. stoletja.²² Do širše množične mobilizacije ljudi v osvobodilno gibanje pa je prišlo po kapitulaciji Italije septembra 1943, ko so se v partizanske enote vključili tudi primorski povratniki iz razpuščene italijanske vojske.²³

Močno protifašistično partizansko gibanje se je oblikovalo tudi v Miljah in okolici. Število borcev in aktivistov osvobodilnega gibanja iz miljskih krajev gre v več stotin.²⁴ Drugače kot v Trstu sta se v Miljah slovenska NOB in italijanska *Resistenza* srečali, povezali in sodelovali v partizanskih akcijah.²⁵

CILJ: TRST!

Med pripravami na osvoboditev je bila na Primorskem, pa tudi drugod po Sloveniji, osrednja pozornost sicer namenjena Trstu, ki je bil ključ za priključitev celotne Julijske krajine. Trst je bil za Slovenijo in celo Jugoslavijo pomemben tudi kot eno od gospodarskih središč, zato bi njegova priključitev omogočila hitrejšo obnovo Slovenije.²⁶

IV. armada NOV Jugoslavije je spomladi 1945 v hitrem in zmagovitem pohodu za umikajočo se nemško vojsko iz Dalmacije prek Reke, Ilirske Bistrice, Pivke in Divače prodrla do Bazovice in Opčin in 1. maja 1945 prišla v Trst in okolico. Naslednjega dne so v mesto vstopile še zavezniške novozeleandske enote. Zavezniške sile so izvršeno dejstvo o jugoslovanski zasedbi Trsta in ozemlja do avstrijske meje sicer sprejele, toda ostale so v Trstu v pričakovanju višjih ukazov.²⁷

---

22 Cunja, Leander. *Škofije na Morganovi liniji*. Koper: Založba Lipa, Škofije: Krajevna skupnost, 2004, 21.

23 Prav tam.

24 Čok, *Novice z miljskega konca*, 98–99.

25 Prav tam, 103–104.

26 Troha, Nevenka. *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana: Modrijan, 1999, 20.

27 Cunja, Leander. *Škofije na Morganovi liniji*. Koper: Založba Lipa, Škofije: Krajevna skupnost, 2004, 19–20.

Jugoslovanske oblasti so kmalu po zasedbi Trsta v mestu in okolici začele izvajati čistko. Ta je po nekaterih podatkih zajela približno 18.000 ljudi, večinoma pripadnikov vojaških enot v uniformi ali civilu. Večina je bila takoj izpuščena. Od tistih, ki so jih zadržali, je nekaj sto končalo v kraških jamah, imenovanih tudi fojbe.²⁸

Jugoslovanska vojska je 1. maja 1945 zasedla tudi Milje in okolico. Na občinski palači v Miljah sta zaplapolali italijanska in jugoslovanska trobojnica z rdečo peterokrako zvezdo. V naseljih okoli Milj so nastali krajevni narodnoosvobodilni odbori, ki so jih označevali tudi pogosti množični zbori in ljudske skupščine.²⁹ V miljskih vaseh se je od prvih dni osvoboditve in konca vojne razvijala zagnana in živahna dejavnost omenjenih odborov, v katerih so vodilno vlogo imeli komunisti. Prebivalstvo je najširše sodelovalo s temi odbori, predanost in zavzetost sta bili na višku. V ospredju je bila vprašanje povojne obnove in oskrbe prebivalstva ter tudi skrb za razvoj kmetijstva in industrije, za razcvet kulturnega življenja, zdravstvo in socialo.³⁰ Ves čas je bilo v ospredju tudi vprašanje državne pripadnosti in izražanje najširše podpore Jugoslaviji.³¹

PARTIZANI MORAJO ZAPUSTITI TRST IN OKOLICO

Sprva so bili odnosi med jugoslovansko zasedbeno oblastjo in zavezniki dobri, kasneje pa so se spremenili zaradi represije jugoslovanske oblasti, ki jo je spremljala močna protijugoslovanska propaganda, in odklonilnega stališča britanske in ameriške vlade.³² Na zavezniški poziv, naj umakne svoje enote, je Tito odgovoril samozavestno, med drugim z depešo, poslano 9. maja IV. Armadi, v kateri je zapisal, »da smo te kraje osvobodili, ker etnično pripadajo naši domovini«. ³³ Napetost je rasla in rasla in zavezniške

28 Pirjevec, »Trst je naš!«, 303.

29 Čok, *Novice z miljskega konca*, 110–112.

30 Prav tam, 114.

31 Prav tam, 115.

32 Troha, *Komu Trst*, 22.

33 Prav tam;

AS, f. Edvard Kardelj, šk. 35/16, depeša J. Broza 4. armadi, 9. maj 1945.

vojaške oblasti so že pripravljale načrte za oboroženi spopad z Jugoslavijo. V nasprotju z jugoslovanskimi pričakovanji Stalin ni bil pripravljen podpreti Tita v njegovem boju za Trst niti na diplomatskem polju, kaj šele, da bi ga spodbujal k vojaškemu merjenju sil z zahodnimi zavezniki.³⁴

Ob ultimatu Velike Britanije in ZDA se je Jugoslavija znašla sama in 9. junija 1945 sta jugoslovanski general Arso Jovanović in britanski general William D. Morgan, načelniku štaba pri vrhovnem komandantu za Sredozemlje, v Beogradu podpisala sporazum, v skladu s katerim naj bi se jugoslovanske enote umaknile iz Trsta, Gorice in drugih območij zahodnega dela Julijske krajine za tako imenovano Morganovo linijo, poimenovano po omejenem generalu.³⁵

Slika 1: Morganova linija.
Karta je delo GIAM
ZRC SAZU.

34 Pirjevec, »Trst je naš!«, 313–315.

35 Prav tam.

RAZDELITEV PRIMORSKE IN ISTRE NA CONO A IN B JULIJSKE KRAJINE

Jugoslovanska armada se je 12. junija 1945 umaknila na območje vzhodno od Morganove linije. V coni A, ki je obsegala območje med Morganovo linijo in italijansko-avstro-ogrsko mejo iz leta 1915 ter Pulj z bližnjo okolico, je bila vzpostavljena anglo-ameriška zavezniška vojaška uprava (ZVU). Cona B med Morganovo linijo in rapalsko mejo pa je bila pod upravo Vojaške uprave Jugoslovanske armade za Slovensko primorje, Istro in Reko (VUJA) s sedežem v Opatiji.³⁶

Morganova linija je presekala miljsko zaledje in ga razdelila na dva dela. Demarkacijska črta je potekala od morja po sredini Debelega rtiča po jugozahodnem in nato južnem pobočju Miljskih hribov nad Valdoitro in Ankaranom. Naselje Škofije je razdelila na dva dela, en del je pristal v coni A, drug v coni B Julijske krajine. Plavje je pristalo v coni A, bližnji zaselki nad Plavjami (Urbanci in Tinjan) pa so sodili pod cono B Julijske krajine.³⁷

Obe zavezniški upravi sta sicer imeli pristojnosti, ki jih za zasedbeno območje predpisuje mednarodno pravo, a sta se v svojem delovanju precej razlikovali. Prva je vzpostavila sistem uprave, kakršnega je uvedla na drugih zasedenih območjih, v okviru zahodne demokracije, a obenem z vse bolj izraženim protikomunizmom, VUJA pa je del pristojnosti prenesla na novo ljudsko oblast.³⁸ ZVU, ki je v coni A vzpostavila svojo popolno oblast, naj bi delovala tako, da ne bi podpirala ali dajala prednosti nobeni od držav, ki sta območje zahtevali zase. Toda pri tej nalogi ni bila dosledna in je večkrat dajala prednost italijanski opciji.³⁹

V začetku sta bila gibanje ljudi in prenos blaga prek demarkacijske črte med conama A in B Julijske krajine dokaj sproščena, ker je prevladoval občutek začasnosti razmejitve. Kmalu pa je začela postajati demarkacijska

---

36 Troha, *Komu Trst*, 73.

37 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 99.

38 Troha, *Komu Trst*, 73.

39 Prav tam.

črta vse bolj ovira gibanju ljudi in blaga, zlasti kmečkih pridelkov, ki so v Trstu imeli ustrezno tržno ceno, medtem ko so jih v coni B pridelovalci lahko prodajali le na odkupnih mestih državnih kmetijskih zadrug, kjer so jim v skladu s socialistično politiko ceno določali administrativno.⁴⁰

Zaradi različnih družbenih ureditev v vsaki od obeh zasedbenih cono so bili tako odnosi med novimi oblastmi na obeh straneh demarkacijske črte težki. Občasno so se odnosi med zdaj že nekdanjimi zavezniki še dodatno zaostrovali in povzročali občasne zapore prehoda »meje«. Ta je postala nekakšen južni podaljšek železne zavesa, ki je od Baltika do Jadrana presekala Evropo in ob kateri je vladalo napeto vzdušje hladne vojne med Vzhodom in Zahodom.⁴¹

POVOJNE NAPETOSTI MED DOTEDANJIMI ZAVEZNIKI SE ZAOSTRUJEJO

Bolj ko se je vojno obdobje oddaljevalo, bolj so tako v mednarodnem okviru kot tudi na območju Julijske krajine prihajala na dan nova nasprotja in odnosi med dotedanji zavezniki so se zaostrovali.⁴² Po podpisu beograjskega sporazuma o vzpostavitvi cone A in B Julijske krajine so se nadaljevali kontakti med jugoslovansko in sovjetsko stranjo v iskanju najboljše strategije na prihodnji mirovni konferenci. Pod pritiskom sovjetskega zunanjega ministra Vjačeslava Molotova je Edvard Kardelj že v govoru 18. septembra 1945 omenil možnost, da Trst z okolico postane sedma republika v Demokratični federativni Jugoslaviji s svobodnim statutom za pristanišče.⁴³ V prvih povojnih letih je bila velika večina Slovencev in tudi levičarsko usmerjenih Italijanov naklonjena priključitvi celotne Julijske krajine skupaj s Trstom Jugoslaviji. V njej so prepoznavali državo, ki jih bo socialno osvo-

---

40 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 33.

41 Prav tam, 34.

42 Prav tam.

43 Pirjevec, *»Trst je naš!«*, 327.

bodila, socializem pa naj bi že samodejno pomenil konec narodnostnega zatiranja.⁴⁴

Tako jugoslovanska kot italijanska vlada sta mirovni konferenci zunanjih ministrov štirih velikih sil med 11. septembrom in 2. oktobrom 1945 v Londonu poslali memorandum o svojih ozemeljskih zahtevah, ki sta jih vladna zastopnika 18. septembra 1945 ministrom tudi predstavila.⁴⁵ Konferenca zunanjih ministrov štirih velesil se je nadaljevala decembra 1945 v Moskvi, v začetku leta 1946 pa spet v Londonu, kjer je bila imenovana komisija izvedencev štirih strani, da bi v Julijski krajini preučila etnične, zgodovinske, kulturne, geografske, gospodarske in druge značilnosti ter pripravila predlog za novo razmejitev med Italijo in Jugoslavijo, ki bi puščala čim manj Italijanov v Jugoslaviji in obratno.⁴⁶ Marca in aprila 1946 je komisija obiskala Trst, Gorico in druga območja na Primorskem ter v Istri. Njen obisk so povsod spremljale velike ljudske manifestacije, ki sta jih organizirali nasprotni strani.⁴⁷ Člani komisije, ki so morali upoštevati navodila svojih vlad, se ob koncu obiska niso mogli poenotiti. Zato so pripravili štiri končna poročila z ločenimi predlogi za razmejitev in jih predložili svojim vladam.⁴⁸

Zunanji ministri velesil so se med 15. aprilom in 16. majem 1946 vnovič sešli v Parizu in povabili na posvet tudi predstavnike jugoslovanske in italijanske vlade, da se izrečejo o vseh štirih predlogih. Za Jugoslovane bi bil

---

44 Troha, Nevenka. V: *Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*, ur. Jože Pirjevec, Jože idr. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2005, 202.

45 Cunja, Škoflje na Morganovi liniji, 35.

46 Prav tam, 39.

47 Prav tam, 40; glej tudi Pirjevec, »Trst je naš!«, 333–334.

48 Ruski predlog je predvideval priključitev k Jugoslaviji celotnega ozemlja Primorske do Furlanske nižine, vključno s Trstom, Gorico in Tržičem. Francoski, britanski in ameriški predlogi so sledili poteku stare avstrijsko-italijanske meje med Kaninom in reko Idrijco v goratem delu Primorske; mejo so predvidevali na vzpetinah ob desnem bregu Soče, tako kot poteka danes. Angleški in ameriški predlog sta dodeljevala Gorico in Goriška Brda Italiji, francoski predlog pa je prepuščal Brda in večji del Goriškega Krasa Jugoslaviji. Na odseku Goriškega in Tržaškega Krasa do Socerba so vsi trije zahodni predlogi potekali približno po zdajšnji mejni trasi. Naprej v Istri pa so se predlogi zahodnih sil razlikovali: Francozi so predlagali dodelitev Italiji koprskega in bujskega okraja vse do ustja Mirne pri Novigradu. Angleži so temu dodajali še preostalo zahodno istrsko obalo, vključno s Puljem. Ameriški predlog pa je predvideval, da se poleg navedenega Italiji da še območje Raše in Labina, vključujoč še Oprtalj in Motovun.

sprejemljiv nekoliko popravljen sovjetski predlog, italijanskim zahtevam je najbolj sledil ameriški predlog. Dogovori med štirimi velikimi silami tedaj niso obrodili sadov. Ko so se 15. junija 1946 zunanji ministri štirih velikih vnovič sešli v Parizu, je prodrli kompromisni predlog francoskega zunanjega ministra Georgesa Bidaulta, ki je slonel na načelu etnične delitve spornega ozemlja pa tudi etničnega ravnovesja med obema državama.⁴⁹ V Jugoslaviji in Italiji naj bi ostalo čim manj »tujerodnega prebivalstva«, Trst in njegovo okolico pa bi internacionalizirali in postavili pod zaščito Organizacije združenih narodov.⁵⁰

Slika 2: Predlogi velikih štirih sil za razdelitev Julijske krajine. Karta je delo GIAM ZRC SAZU.

Po nadaljnjih pogajanjih so se štiri velesile 3. julija 1946 končno sporazumele za ta skupni predlog razmejitve, ki naj bi bil nato sprejet tudi na mirovni konferenci. V skladu s kompromisnim predlogom so

49 Pirjevec, »Trst je naš!«, 337.

50 Prav tam.

predlagali ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja kot samostojnega tamponskega demilitariziranega ozemlja pod zaščito Združenih narodov in z guvernerjem na čelu, ki naj bi bil odgovoren Varnostnemu svetu OZN.⁵¹

PARIŠKA MIROVNA POGODBA

Ustanovitev STO so formalno potrdili v Pariški mirovni pogodbi, ki sta jo Jugoslavijo in Italija pod močnim pritiskom velikih sil podpisali 10. februarja 1947; v veljavo je stopila 16. septembra 1947.⁵²

Italija je pogodbo podpisala v zavesti, da kot poraženka nima druge izbire, če se hoče vključiti v Organizacijo združenih narodov.⁵³ Jugoslavija pa z razpletom pogajanj ni bila najbolj zadovoljna. Beograjska vlada je iz Pariza celo umaknila svojo delegacijo in dolgo grozila, da pogodbe ne bo podpisala, če ne bo bistveno spremenjena. Šele zadnji trenutek, 9. februarja 1947, jo je vendarle sprejela; v nasprotnem primeru bi anglo-ameriške čete ostale na Primorskem.⁵⁴ Kot piše Šušmelj, bi gledano iz današnjega zornega kota najbrž ta meja z določenimi korekcijami pozneje postala jugoslovansko-italijanska meja, podobno, kot se je to pozneje zgodilo z razdelitvijo STO med Italijo in Jugoslavijo.⁵⁵

Razočaranje je bilo veliko predvsem v Sloveniji, ki je edina morala nositi breme mirovne pogodbe, saj je Hrvaška dobila Istro (razen bujskega okraja) in v Italiji ni imela več manjšine. Zunaj jugoslovanske države je ostal velik del slovenskega etničnega ozemlja, tudi mesto Gorica, pomembno gospodarsko, kulturno in politično središče primorskih Slovencev. Slovenija

---

51 Tenca Montini, Federico. *Trst ne damo. Jugoslavija i Trščansko pitanje 1945–1954*. Zagreb: Srednja Europa, 2021, 41.

52 *Pariška mirovna pogodba: integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947 in faksimilni kartografski prikaz pogodbeno določenih mej med Italijo, FLRF in STO*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1997.

53 Pirjevec, »Trst je naš!«, 368.

54 Prav tam, 370.

55 Šušmelj, Jože. *Trpko sosodstvo. Nekateri vidiki odnosov med sosednjima državama v obdobju 1946–2001*. Trst: Založništvo tržaškega tiska ZTT-EST, 2009, 28.

s pariško mirovno pogodbo tudi ni dobila tako želenega mesta Trst oziroma dostopa do morja.⁵⁶

Svobodno tržaško ozemlje, o katerem je govoril 21. člen mirovne pogodbe,⁵⁷ je merilo 738 kvadratnih kilometrov in je štelo 370.000 prebivalcev. Kot piše Pirjevec, je bilo med njimi po nekaterih ocenah 270.000 Italijanov, 80.000 Slovencev in zgolj 3.000 Hrvatov.⁵⁸ Mirovna pogodba je zagotavljala enakopravnost vseh narodnosti na svojem ozemlju, poleg tega je v členu 7 priloge VI kot uradna jezika določila italijanščino in slovenščino ter v nekaterih okoliščinah kot tretji uradni jezik tudi hrvaščino.⁵⁹

---

56 Kot je v avtobiografiji zapisal član jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu Aleš Bebler: »Meja tržaškega ozemlja jemlje Jugoslaviji, poleg samega Trsta, koridor od Devina, okolico Trsta in pa slovensko in hrvaško ozemlje tja do Buj.« Bebler, Aleš. *Čez drn in strn. Spomini*. Koper: Založba Lipa, 1981, 171.

57 *Pariška mirovna pogodba: integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947 in faksimilni kartografski prikaz pogodbeno določenih mej med Italijo, FLRF in STO*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1997.

58 Pirjevec, »Trst je naš!«, 370.

59 *Pariška mirovna pogodba: integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947 in faksimilni kartografski prikaz pogodbeno določenih mej med Italijo, FLRF in STO*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1997, 65.

USTANOVITEV SVOBODNEGA TRŽAŠKEGA OZEMLJA

Slika 3: Svobodno tržaško ozemlje.
Karta je delo GIAM ZRC SAZU.

STO naj bi kot nekakšna vmesna državica med Italijo in Jugoslavijo postala gospodarska posrednica med Zahodom in jugovzhodno Evropo, s čimer bi dobila tudi možnost za preživetje.⁶⁰ Očitno je bilo namreč, da sicer ne bi mogla obstajati, saj ni imela na razpolago dovolj hrane za svoje prebivalstvo, ni imela goriva pa tudi ne industrijske proizvodnje blaga za široko potrošnjo. Poleg tega so bile njene poslovne zveze z zaledjem v Srednji Evropi pretrgane zaradi uveljavitve socialističnega gospodarstva v tamkajšnjih državah.⁶¹

NEIMENOVANJE GUVERNERJA STO

STO naj bi upravljal guverner (skupaj z Vladnim svetom, Ljudsko skupščino, ki naj bi jo izvolili prebivalci Svobodnega ozemlja, in Sodnim zborom).⁶² Že s skupnim protokolom, podpisanim 12. decembra 1946, so se predstavniki štirih velikih sil obvezali, da bo Varnostni svet čimprej imenoval guvernerja STO. Poleg tega so se tudi dogovorili, da bo do njegovega imenovanja za STO veljal začasni režim, ki naj bi ga v coni A izvajala anglo-ameriška, v coni B pa jugoslovska vojaška uprava.⁶³

Tudi v skladu s Pariško mirovno pogodbo naj bi do imenovanja guvernerja STO angleške, ameriške in jugoslovske zasedbene čete ostale v

---

60 Pirjevec, »Trst je naš!«, 373.

61 Prav tam.

62 Kot piše v 11. členu priloge VI Pariške mirovne pogodbe »/g/uvernerja imenuje Varnostni svet po posvetovanju z vladama Jugoslavije in Italije. Guverner ne sme biti državljani Jugoslavije ali Italije ali Svobodnega ozemlja. Imenuje se za pet let in je lahko ponovno imenovan. Njegovo plačo in stroške krijejo Združeni narodi.« V: *Pariška mirovna pogodba: integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947 in faksimilni kartografski prikaz pogodbene določene mej med Italijo, FLRF in STO*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1997, 65.

63 Pirjevec, »Trst je naš!«, 373.

coni A in v coni B.⁶⁴ Jugoslovanske vojaške oblasti so ta odlok tolmačile dokaj ohlapno in skušale v noči med 15. in 16. septembrom 1947 (vsaj tako kažejo angleški in ameriški viri) vkorakati v Trst z 2000 možmi. General Airey, poveljnik zavezniških sil v coni A, jih je po ukazu predsednika Trumana z vso odločnostjo ustavil in Jugoslovani so sklenili, da ne bodo streljali ter se brez protestov umaknili za Morganovo črto. Ta neuspeli poizkus je utrdil nezaupljivost zahodnih zaveznikov do Jugoslavije in okrepil njihovo prepričanje, da se namerava Beograd polastiti celotnega STO, brž ko se bodo iz cone A umaknile anglo-ameriške čete.⁶⁵ Trst bi tako postal odskočna deska za revolucionarno akcijo v Italiji, Franciji in Španiji, o kateri so bili v Washingtonu in Rimu prepričani, da jo načrtuje jugoslovanska stran.⁶⁶

Velike manifestacije v Ljubljani in drugih slovenskih krajih, izbruh neofašističnih sil v Trstu, ki so se jim bojevito postavili po robu levičarsko usmerjeni Slovenci in Italijani, predvsem pa odkrita sovražnost do Titovega režima, vse to je Angleže in Američane prepričalo v to, da je treba že v začetku preprečiti obstoj STO.⁶⁷ Tega sklepa niso narekovali samo lokalni dogodki, temveč tudi mednarodne razmere, ki so se v drugi polovici leta 1947 izredno poslabšale. Spor med Vzhodom in Zahodom se je izostril v hladno vojno in narekoval vladama v Washingtonu in Londonu, da »zajezita«⁶⁸ sovjetsko nevarnost.

Po mnenju Washingtona in Londona je obstoj 5000 ameriških in 5000 britanskih čet v Trstu odločilno preprečeval razvoj sovjetske politike v Italiji. Zahodni zavezniki so se zato odločili, da bodo preprečili imenovanje guver-

---

64 V skladu s 5. členom Priloge VII Pariške mirovne pogodbe »vojaštvo, stacionirano na Svobodnem ozemlju, ne sme presežati števila 5000 mož za Združeno kraljestvo, 5000 mož za Združene države Amerike in 5000 mož za Jugoslavijo. To vojaštvo ima guverner na voljo 90 dni po prevzemu svojih dolžnosti na Svobodnem ozemlju. Po koncu tega obdobja ne bo več na voljo guvernerju in se bo v 45 dneh umaknilo z Ozemlja, razen če guverner svetuje Varnostnemu svetu, da se po njegovem mnenju v interesu Ozemlja del ali celota vojske ne bi smela umakniti«. V: *Pariška mirovna pogodba: integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947 in faksimilni kartografski prikaz pogodbeno določenih mej med Italijo, FLRF in STO*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1997, 73.

65 Pirjevec, Jože. *Tržaški voz*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1985, 19–20.

66 Pirjevec, »Trst je naš!«, 376.

67 Pirjevec, *Tržaški voz*, 19–20.

68 Prav tam.

nerja STO, brez katerega ni bilo mogoče spraviti v tek zakonodajnega, upravnega in sodnega ustroja nove države STO. Pirjevec navaja britanske diplomatske vire, ki pišejo, da bi se v primeru imenovanja tržaškega guvernerja »totalitarni policijski in upravljalni ustroj, ki že deluje v jugoslovanski coni, raztegnil na celo ozemlje in si zagotovil ključne položaje v trenutku, ko guverner ne bi imel več na razpolago anglo-ameriških sil«. ⁶⁹

Jugoslovansko stališče glede imenovanja guvernerja STO je bilo bolj niansirano. Po eni strani bi imenovanje guvernerja izboljšalo položaj Slovencev v coni A STO. ⁷⁰ Po drugi strani pa je neimenovanje guvernerja omogočalo Jugoslaviji, da zadrži cono B v svojih rokah in da se ne odreče aspiracijam glede cone A. Jugoslavija je tako pristala na pogajanja glede imenovanja guvernerja v upanju, da bo krivda za neuspeh imenovanja guvernerja padla na druge. ⁷¹

Ko je proti koncu leta 1947 prišla na dnevni red Varnostnega sveta točka o imenovanju tržaškega guvernerja, ni bilo težko te točke preprečiti: nobeno od imen, ki so jih predlagali vzhodnjaki, ni bilo vseč zahodnjakom in narobe. Ker se velesile niso mogle sporazumeti, je 18. decembra 1947 Varnostni svet pozval Jugoslavijo in Italijo, da se neposredno dogovorita o najprimernejši osebi, in sicer do 5. februarja 1948. ⁷²

Jugoslovanski veleposlanik v Rimu Mladen Iveković je decembra 1947 italijanskim oblastem izročil seznam kandidatov, ki jih je predlagala vlada FLRJ. Na njem so bili češkoslovaški pravnik, vodja češkoslovaške delegacije pri mednarodnem vojnem sodišču v Nuernbergu dr. Bohuslav Ečer, švedski senator Georg Branting in predsednik vrhovnega sodišča Norveške Emil Slang. Kot je odgovorila italijanska stran, so kandidati, ki jih je predlagala jugoslovanska vlada, nesprejemljivi za italijansko vlado. ⁷³ Ta je nato predla-

---

69 Pirjevec, *Tržaški voz*, 21.

70 Če bi STO postalo neodvisna država, bi se v skladu s pariško mirovno pogodbo pravno izenačil status italijanskih in slovenskih prebivalcev STO, slovenščina in italijanščina bi postala enakopravna uradna jezika.

71 Tenca Montini, Federico. *Trst ne damo. Jugoslavija i Trščansko pitanje 1945 – 1954*. Zagreb: Srednja Europa, 2021, 52.

72 Prav tam, 53–54.

73 »Badnjevič o guvernerju.« *Ljudski tednik*. Trst, 15. januar 1948, 3.

gala dva kandidata za guvernerja, švicarskega generala Henryja Guisana in švicarskega diplomata Walterja Otta Stuckija, kar je jugoslovanska stran zavrnila. Tudi vsi ostali poskusi iskanja kandidata, sprejemljivega za obe strani, so padli v vodo.⁷⁴

Italijanski zunanji minister Carlo Sforza je pozneje govoril o svojem strahu, da bi Jugoslovani sprejeli enega od rimskih kandidatov, le da bi uresničili STO in začeli z njegovo slavizacijo.⁷⁵ Ni pa pomislil, da tudi Jugoslavija ni bila zainteresirana za uresničitev STO, pač pa v pričakovanju ugodnejšega razpleta dogodkov.⁷⁶

TRISTRANSKA IZJAVA ZAHODNIH VLAD GLEDE STO IN POSLEDICE ZA LOKALNO PREBIVALSTVO

Vlade ZDA, Velike Britanije in Francije so 20. marca 1948, na predvečer italijanskih volitev in kmalu po komunističnem državnem udaru na Češkoslovaškem, še zadnjem v vzhodni Evropi, s tristransko izjavo sporočile Sovjetski zvezi, da priznavajo Italiji pravico, da si priključi celotno STO.⁷⁷ Če bi Zahodu to uspelo, bi STO v celoti prešlo v domeno zahodnega bloka. Pri tem je ostajalo odprto vprašanje, kako pripraviti Jugoslavijo do tega, da zapusti cono B STO.⁷⁸

Zahodne države so s to izjavo skušale izkoristiti poslabšane odnose Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, kolikor so zanje vedele.⁷⁹ S predlogom o dodelitvi STO Italiji so zahodne sile verjetno hotele vplivati tudi na izid volitev v Italiji, ki je bil precej negotov zaradi nezadovoljstva ljudi z demokrščansko večino v parlamentu. Ta naj bi namreč s podpisom mirovne pogodbe z Jugoslavijo v očeh volivcev postala sokriva za izgubo ozemlja nekdanje

---

74 Tenca Montini, *Trst ne damo*, 48–57.

75 Pirjevec, »*Trst je naš*«, 376.

76 Prav tam.

77 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 49.

78 Prav tam.

79 Bebler, Aleš. *Čez drn in strn. Spomini*. Koper: Založba Lipa, 1981, 173.

Julijske krajine.⁸⁰ Zaradi težkih gospodarskih razmer, ki so vladale v državi, je bilo pričakovati, da se bo na volitvah močno uveljavila Ljudska fronta, v kateri so bili povezani komunisti in socialisti, prozahodne sile s Krščansko demokracijo na čelu pa, da se bodo znašle v stiski, če ne celo v opoziciji.⁸¹

Zahodni zavezniki so tristransko izjavo utemeljevali s tem, da je ideja o STO propadla tudi zaradi tega, ker je Jugoslavija v coni B STO uvedla take upravne spremembe, ki ne spoštujejo neodvisnega in demokratičnega statusa tega teritorija, in ga je praktično vključila v svojo državno in politično ureditev.⁸² Kot je še pisalo v noti, je zaradi tega najbolje priznati italijansko suverenost nad vsem področjem, nad cono A in cono B.⁸³

Italijanske meščanske stranke so odločitev pozdravile, jugoslovanska vlada pa je že dva dni pozneje ostro protestirala. »Namesto zmagoviti Jugoslaviji daje predlog zadoščenje poraženi Italiji,« je o odgovoru vlade FLRJ poročal Primorski dnevnik.⁸⁴

Novi predlog ZDA, Velike Britanije in Francije še bolj otežkoča pomirjenje duhov na Svobodnem tržaškem ozemlju, ker ne upošteva demokratične volje tržaškega prebivalstva in z druge strani še bolj otežkoča sporazum med FLR Jugoslavijo in italijansko republiko glede tržaškega vprašanja... Končno smatra vlada FLR Jugoslavije, da dejstvo, da se je predlog postavil med volivno kampanjo v Italiji, ne služi drugemu nego podžiganju šovinističnega sovraštva proti jugoslovanskim narodom in zastrupljanju notranjih političnih odnosov v Italiji, kar ni ne v interesu italijanskega ljudstva, ne v interesu utrditve miru v tem delu Evrope.⁸⁵

Na volitvah v Italiji je nato zmagala Krščanska demokracija. Omenjena tristranska izjava zaveznikov je tako imela pomemben učinek na italijansko notranjo politiko in tudi na notranje razmere v coni A STO ter na odnose

80 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 49.

81 Pirjevec, *»Trst je naš!«*, 378–379.

82 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 49.

83 Pirjevec, *»Trst je naš!«*, 378–379.

84 »Namesto zmagoviti Jugoslaviji daje predlog zadoščenje poraženi Italiji.« *Primorski dnevnik*. Trst, 23. marec 1948, 1.

85 Prav tam.

med zahodnimi zavezniki in Italijo.⁸⁶ Ker je cono A upravljala ZVU, ni bilo ovir, da bi usmeritve tristranske izjave za začetek lahko izvajali vsaj v coni A STO. Tako so to cono začeli postopoma vključevati v italijanski zakonodajni, pravni, politični in gospodarski sistem.⁸⁷

Na sprejetje omenjene tristranske note Jugoslavija ni odgovorila le s silovitim protestom pri zahodnih vladah, temveč tudi na lokalni ravni, kjer je z raznimi vladnimi in tudi neuradnimi ali pa poluradnimi ukrepi hotela poudariti svojo dejansko oblast nad območjem cone B.⁸⁸

»MEJA« MED CONAMA A IN B STO SE VSE BOLJ ZAPIRA

Ukrep so še kako čutili prebivalci STO, še posebej ob prehajanju iz cone B v cono A. Organi jugoslovanske Narodne zaščite so na mejnih blokih začeli omejevati osebni promet v cono A s tem, da so spuščali čez demarkacijsko črto le po nekaj ljudi na uro ali pa tudi nobenega.⁸⁹ Prizadeti so bili ljudje s koprskega območja, ki so nosili prodajat kmečke pridelke v Trst in tam kupovali stvari, ki se v coni B niso dobili. Prizadeti pa so bili tudi delavci iz cone B, ki so hodili delat v Trst. Mejni blok Škofije je v tem času čedalje bolj postajal neke vrste lokalno prizorišče za politično konfrontacijo z zahodnimi državami in demonstracijo jugoslovanske pravice do priključitve cone B STO.⁹⁰

Jugoslovanske oblasti v coni B niso bile naklonjene množičnemu zaposlovanju delavcev v coni A, predvsem v Trstu. Kot piše Julij Beltram⁹¹ v poročilu za leto 1947:

---

86 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 49–50.

87 Prav tam.

88 Prav tam, 122.

89 Prav tam, 123.

90 Prav tam.

91 Beltram, Julij. *Pomlad v Istri: Istrsko okrožje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947-1952*. Koper: Založba Lipa; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1986, 263.

Še vedno je hodilo na delo v Trst 2000 delavcev in delavk, ki so se vračali vsak dan ali pa konec tedna... Vse to je zelo negativno vplivalo na gospodarstvo cone B, zlasti pa politično, kajti ti ljudje so dnevno prinašali iz Trsta vse mogoče vplive skupaj z luksuznimi predmeti in lirami, kar je po eni strani omogočilo tihotapstvo, po drugi pa kvarilo politično mobilizacijo delovnih množic v coni B /.../.

Zaradi omejevanja in oviranja prometa med conama je prihajalo do uradnih in političnih protestov iz cone A. Oblasti v coni B so se pogosto izgovarjale tako, da morajo obmejni organi v boju proti tihotapstvu in špekulacijam službo pač opravljati vestno in natančno. Dejansko pa je Jugoslavijo z oviranjem gibanja med conama posredno reagirala na razne občasne izjave, stališča ali politične poteze vlad ZDA, velike Britanije in Italije ali na zahteve organizacij istrskih beguncev in proitalijanskih organizacij v Trstu.⁹² Lokalno prebivalstvo je bilo tako postavljeno pred odločitev: sprejeti državno politiko glede cone B in raje odpovedati odhajanju na delo v cono A ali pa se izseliti.

OBVEZNA MENJAVA LIR V JUGOLIRE, DAVEK NA DELO V CONI A IN GROŽNJA S PRISILNIM DELOM

Jugoslovanska vojaška uprava v coni B (VUJA) je v začetku maja 1948 izdala poseben odlok, po katerem je moral vsak rezident cone B, zaposlen v coni A, mesečno zamenjati pri Istrski banki 10.000 italijanskih lir in je v zameno dobil 5.000 jugolir. Kot trdi Cunja, je bila dejanska vrednost obeh valut taka, da bi moral v zameno za italijanske lire dobiti trikrat več jugolir.⁹³ Delavci seveda nad takim ukrepom niso bili navdušeni, a ne samo zaradi slabe menjave, temveč tudi zato, ker se v trgovinah na jugoslovanski strani ni dalo kaj prida kupiti. Ker niso izpolnjevali predpisanih obveznosti, so morali nekateri delavci iz cone B na »družbeno koristno poboljševalno delo«.⁹⁴ Avgusta 1950 je VUJA spet oživila ukaz iz maja 1948 in vsem delavcem, ki so delali v coni A, poslala pisno obvestilo o obvezni mesečni

---

⁹² Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 125.

⁹³ Prav tam, 123.

⁹⁴ Prav tam.

zamenjavi 10.000 italijanskih lir, z grožnjo, da bodo v nasprotnem primeru izgnani iz cone B.⁹⁵ Številnim se je ta ukrep zdel izjemno krivičen; povzročil je jezo in razočaranje nad novo ljudsko oblastjo ter pomembno vplival na spremembo dotlej pozitivnega odnosa do jugoslovanskih oblasti. Številni prebivalci Škofij in drugih krajev cone B, zaposleni v coni A, so se že tedaj odselili, mnogi so sledili v naslednjih letih.⁹⁶

RESOLUCIJA INFORMBIROJA POVZROČI RAZKOL TUDI MED TRŽAŠKIMI LEVIČARJI

Istega leta kot tristranska izjava zavezniških držav o tem, da priznavajo Italiji pravico do priključitve celotnega STO, je sledil še en prelomen dogodek, ki je razburkal mednarodno politiko, odnose med Italijo in Jugoslavijo ter odnose znotraj STO.

28. junija 1948 je Kominform (Informacijski urad komunističnih strank) pod vodstvom sovjetske partije in Stalina izdal resolucijo, v kateri je obsodil ožje vodstvo Centralnega komiteja KPJ zaradi »nacionalizma, protisovjetskih in filokapitalističnih teženj«. ⁹⁷ Zaradi te obsodbe je KPJ izstopila iz Kominforma, vse druge komunistične partije pa so se postavile na Stalinovo stran. Izobčenje je bilo predvsem posledica samoiniciativnosti jugoslovanskega vodstva in njegove neodvisnosti od kremeljskih navodil glede družbenopolitične ureditve v Jugoslaviji. ⁹⁸

V Jugoslaviji se je velika večina komunistov opredelila za Tita, ki se je kmalu otresel katerega koli odpora v državi in popolnoma uveljavil svojo oblast. Drugače je bilo v Trstu in Istri. Zaradi Kominforma je nastal razkol v KP STO, kjer sta iz prej enotne nastali dve organizaciji: prosovjetska z veliko večino somišljenikov in projugoslovanska z majhnim številom pristašev. Razdelile so se tudi množične organizacije: sindikati, ženske in mladinske

---

⁹⁵ Prav tam, 125.

⁹⁶ Pecchiarì Pečarič, Silvio. *Fuori dai confini. Memorie di un bambino sulla Linea Morgan*. Trst: Battello stampatore, 2020, 87–92.

⁹⁷ Cunja, Škofije na Morganovi liniji, 123.

⁹⁸ Prav tam.

organizacije. Tako ena kot druga stran je sicer podpirala uresničitev STO skupaj z independističnim gibanjem, a tako razdeljeni sta izgubili prejšnji družbeni vpliv v Trstu.⁹⁹

V Istri se je za sovjetsko linijo opredelilo znatno število komunistov, med njimi tudi pripadniki italijanske narodnosti, še posebej tisti, ki so kot pristaši socialistične Jugoslavije prišli po vojni iz Trsta in Tržiča in so sledili prosovjetski liniji KP v Trstu in Italiji. Nekateri so se zaradi tega skupaj s somišljeniki znašli na Golem otoku in v raznih zaporih po Jugoslaviji. Razmere po resoluciji Kominforma so predstavljale nov vzrok za izseljevanje iz cone B STO in širše iz Istre.¹⁰⁰

KP STO, ki je dotlej slonela na prepričanju ljudskih množic, da stoji za Jugoslavijo Sovjetska zveza, se je razcepila na dve nasprotni frakciji, od katerih je ena prisegala na internacionalizem moskovskega kova, druga pa nenadoma začejala odkrivati revolucionarni naboj slovenskih nacionalnih vrednot.¹⁰¹

Večina tržaškega in miljskega proletariata se je odločila za stalinistično frakcijo, ki jo je vodil miljski komunist Vittorio Vidali. Informbirojevski razkol pa je tudi usodno zarezal v tkivo slovenskega naroda na Tržaškem in s tem tudi v miljskem zaledju.¹⁰² Poleg večine italijanskih levičarjev se je namreč pa Vidali oziroma za Stalina opredelila tudi večina slovenskih, delno zaradi tradicionalne privrženosti Rusiji oziroma Sovjetski zvezi, delno pa tudi, ker bi odločitev za Tita pomenila nacionalno opredelitev, ki so se je široki sloji prebivalstva bali, ker so bili še vedno travmatizirani od fašistične izkušnje.¹⁰³

Pretežna večina tržaških komunistov se je torej postavila na stran Kominforma. V Škofijah pa je bilo razmerje kar 63 : 7 v škodo projugoslo-

---

99 Prav tam, 51.

100 Prav tam.

101 Pirjevec, »Trst je naš!«, 390.

102 Pirjevec, »Trst je naš!«, 392.

103 Prav tam.

vanske komunistične partije. Za Škofije je to pomenilo konec delavskega bratenja med cono A in cono B.¹⁰⁴

Razkol v komunistični internacionali je tako imel daljnosežne posledice za usodo STO, Trsta in tudi za usodo območja cone A STO, ki je leta 1954 pripadlo Jugoslaviji. Vse do usodne resolucije Informbiroja leta 1948 je socialistična Jugoslavija v Trstu in na območju STO lahko računala na podporo vplivne Komunistične partije Julijske krajine, ki se je po podpisu mirovne pogodbe preimenovala v Komunistično partijo Svobodnega tržaškega ozemlja (KP STO).¹⁰⁵ Komunistična stranka Julijske krajine je vodila politiko, ki je bila popolnoma naklonjena novi Jugoslaviji. Sprva so zagovarjali so priključitev Trsta Jugoslaviji in se nato po podpisu mirovne pogodbe potegovali za uresničitev Svobodnega tržaškega ozemlja.¹⁰⁶ Po resoluciji Informbiroja se je to spremenilo: pomemben del množice, ki se je prej zavzemal za jugoslovanski ali svobodni Trst, je sedaj demonstriral ne samo za italijanski Trst, ampak tudi za italijansko Istro.¹⁰⁷

RAZPIS OBČINSKIH VOLITEV LETA 1949 IN POGLABLJANJE RAZKOLA MED KOMUNISTI

Razkol v komunističnih vrstah je omogočil zavezniški vojaški upravi, da je spomladi 1949 razpisala občinske volitve. Zavezniki si do takrat niso upali sklicati občinskih volitev, ker jih je skrbela možnost, da bi se komunisti uveljavili v taki meri, da bi lahko odločilno vplivali na prihodnost STO. Razkol v komunističnih vrstah je zagotavljal, da se taka nevarnost ne bo uresničila.¹⁰⁸ Volitve leta 1949 so se v Trstu in okoliških občinah, tudi Miljah, odvijale v izredno napetem ozračju, h kateremu je bistveno pripomogel zagrizen boj, ki se je razvil med samimi komunisti, o čemer pričajo tudi članki Primorskega dnevnika.

---

104 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 117.

105 Čok, *Novice z miljskega konca*, 124–125.

106 Prav tam.

107 Pirjevec, »Trst je naš!«, 394.

108 Čok, *Novice z miljskega konca*, 127.

Vidalijevska »gazzarra« v Miljah.¹⁰⁹ V Miljah se zborovanje ni vršilo, ker se je zbrala na trgu Vidalijeva »gazzarra« in kot pobesnena vpila in razgrajala. Ko pa sta tov. Štoka in Laurenti hotela govoriti, se je pokvaril zvočnik brez katerega pa ni bilo mogoče govoriti. Vsi Miljčani brez ozira na politično pripadnost pa so ugotovili, da so se Vidalijevi razgrajachi striktno držali »volivnega sporazuma«, ko so bila v Miljah zborovanja Krščanske demokracije in drugih šovinističnih in fašističnih strank, ko noben Vidalijev pristaš ni črhnil niti besedice. Ko pa imajo zborovanje dosledni revolucionarji in hrabri partizanski borci kot sta tovariša Štoka in Laurenti, potem Vidali organizira specialne ekipe za preprečevanje in motenje /.../.¹¹⁰

Volitve v Miljah so se odvile 19. junija 1949, na njih pa je premočno zmagala kominformistična KP STO, ki je prejela 4182 glasov, Slovensko-italijanska ljudska fronta, v kateri so kandidirali jugoslovanski komunisti, pa je prejela le 323 glasov.¹¹¹ O popolnem razkolu v komunističnih vrstah, tudi med Slovenci, pričajo naslovi v kominformističnem slovenskem časniku Delo, ki je tedaj izhajal v Trstu: »*Nedeljske volitve so pokazale visoko politično zrelost Slovencev. Zmagalo je slovansko-italijansko bratstvo. Polnoštevilna udeležba na vseh voliščih. Ljudski prezir do Titovih hlapcev*«. ¹¹²

Vzdušje med kominformisti in Titovimi pristaši je ostalo napeto tudi po volitvah, običajna so bila tudi fizična obračunavanja med obema strujama.¹¹³ Do napetosti je v tistih letih pogosto prihajalo na razdeljenih Škofijah. Domači kominformisti so ob volitvah in raznih proslavah tik ob Morganovi liniji, ki je delila Škofije, prirejali politična zborovanja s prisotnostjo najvišjih predstavnikov komunistične partije in Trsta, Milj in okolice. Takrat so zvočnike navijali do najvišjih zmogljivosti, da so se glasba, ognjeviti govori kominformističnih voditeljev, ploskanje in vzklikanje poslušalstva slišali daleč naok-

---

109 Besedo *gazzarra* bi lahko prevedli kot predvolilna zmešnjava.

110 »Vidalijevska "gazzarra" v Miljah.« *Primorski dnevnik*, Trst, 16. junij 1949, 1.

111 »Zmagalo je slovansko-italijansko bratstvo.« *Delo. Glasilo Osvobodilne fronte slovenskega naroda Svobodnega tržaškega ozemlja*, Trst, 23. junij 1949, 1.

112 Prav tam.

113 Čok, *Novice z miljskega konca*, 127–128.

rog v cono B pod jugoslovansko upravo.¹¹⁴ Ker je elektrika prihajala prek Morganove linije iz dekanskega transformatorja, so tam ob takih zborovanjih izklapljali električni tok za cono A, da bi nagajali političnim nasprotnikom. V bližini mejnega bloka na Škofijah je prihajalo tudi do prepirov, preirvanja in preteпов privržencev obeh strani, pogosto razvnetih od pijače.¹¹⁵

Razprtije in napetosti med obema komunističnima strujama so se nadaljevale tudi v naslednjih letih. Na volitvah leta 1952 sta bila postavljena volilna sedeža tudi na Plavjah oziroma Škofijah. Kominformistična lista je v občini Milje še povečala svojo večino, saj je prejela 4685 oziroma 58 odstotkov glasov, projugoslovanska Titovska fronta pa je prejela 502 oziroma 6 odstotkov glasov.¹¹⁶

V Škofijah so kominformisti prejeli 337 glasov, titoisti pa 81. Na Plavjah pa so se po tesnem boju uveljavili titoisti; ti so prejeli 206 glasov proti 198, ki so jih prejeli kominformisti.¹¹⁷ Kot piše Čok,¹¹⁸ so dobri rezultati projugoslovanske struje na Plavjah posledica njene večje zasidranosti v tem okolju, saj so se tu v prejšnjih letih odvijale tudi kulturne prireditve, ki jih je prirejalo kulturno društvo Straža. Denimo 29. novembra so prebivalci praznovali obletnico drugega zasedanja AVNOJ-a.

TRENJA ZARADI TRSTA SE PRIBLIŽUJEJO VRELIŠČU

Med letoma 1948 in 1951 je bilo z jugoslovanske oziroma italijanske strani kar nekaj poskusov zavračanja Pariškega mirovnega sporazuma; na italijanski strani sklicevanje na tristransko izjavo treh zahodnih sil, s katero

---

114 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 119.

115 Prav tam.

116 »Volilni izidi v podeželskih občinah.« *Delo. Glasilo Osvobodilne fronte slovenskega naroda Svobodnega tržaškega ozemlja*, Trst, 31. maj 1952, 3.

117 Prav tam.

118 Čok, *Novice z miljskega konca*, 128.

so priznavale Italiji pravico, da si priključi celotno STO ter na jugoslovanski strani razglasitev carinske unije med Jugoslavijo in Cono B STO.¹¹⁹

Napetosti so se do neke mere umirile 13. marca 1951, ko je britanska vlada odpoklicala dotedanjega vojaškega poveljnika ZVU Cone A generala Aireya in na njegovo mesto postavile generala Johna Wintertona. S tem se je končala etapa v zgodovini STO, v kateri so zavezniki rešitev tržaškega vozla gledali skozi prizmo tristranske izjave. Odtlej so se napori osredotočili v smer neposrednih pogajanj med Italijo in Jugoslavijo.¹²⁰ K umirjanju situacije in zmanjšanju mednarodne pozornosti na tržaško vprašanje je prispevala tudi selitev konflikta med obema svetovnima blokoma daleč na vzhod, na korejski polotok, kjer je besnela vojna med komunističnimi na eni in prozahodnimi silami na drugi strani.¹²¹

Dogodek, ki je sprožil plaz, zaradi katerega se je Trst vnovič znašel na prvih straneh svetovnih časopisov, so bile italijanske parlamentarne volitve sredi leta 1953. Premier Alcide De Gasperi je v predvolilnem boju močno stavil na emocijo italijanskih množic, zahteval coni A in B Svobodnega tržaškega ozemlja in v pogovorih z zavezniki trdil, da bodo zmagali neofašisti in komunisti, če Italija ne dobi vsaj nečesa.¹²² Politična atmosfera med Jugoslavijo in Italijo se je spet začela močno zaostroovati, tako zaradi časopisnih in publicističnih polemik na eni in drugi strani kot tudi zaradi političnih izjav.¹²³ Kljub izkoriščanju tržaškega vprašanja v predvolilne namene je krščanska demokracija izgubila absolutno večino v italijanskem parlamentu pa tudi podporo Socialdemokratske stranke. De Gasperi, ki je krmaril italijansko barko od leta 1945, je odstopil.¹²⁴ Avgusta 1953 je uspelo vlado

---

119 Opačić, Vid Jakša. »Trščanska kriza kroz odjeke u tisku.« V: *Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije leta 19433 do Londonskega memoranduma leta 1954*, Ur. Jože Pirjevec et al. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2005, 214.

120 Prav tam.

121 Prav tam.

122 Pirjevec, Jože. »Londonski memorandum 1954.« V: *Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije leta 19433 do Londonskega memoranduma leta 1954*, ur. Jože Pirjevec et al. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2005, 11.

123 Prav tam, 12.

124 Pirjevec, »Trst je naš!«, 428.

sestaviti enemu od vodij desnega krila v demokristjanski stranki Giuseppeju Pelli. Njegovo vlado so v parlamentu podprle stranke skrajne desnice.¹²⁵ Osnovna koncepcija De Gasperija je bila enostranska rešitev tržaškega vozla v smislu tristranske deklaracije, ki naj bi jo dosegli s pritiskom zahodnih sil, zlasti ZDA na Jugoslavijo. Pella je to politiko nadaljeval in jo še zaostрил. V prvi etapi si je zdaj italijanska politika prizadevala doseči najprej tudi formalno priključitev con A, kar naj bi okrepilo italijanski položaj v drugi etapi, v borbi za cono B.¹²⁶

Sporočilo tiskovne agencije Jugopress konec avgusta 1953, da bo Jugoslavija preučila svoje stališče glede tržaškega vprašanja, so italijanski uradni krogi interpretirali kot napoved priključitve cone B s strani Jugoslavije, pa čeprav je agencija Tanjug to zanikala. Italija je začela koncentrirati vojsko vzdolž meje z Jugoslavijo in cono A.¹²⁷

Vse bolj sovražna stališča vodilnih italijanskih in jugoslovanskih politikov glede lastništva nad STO so prepričala Anglo–Američane, da je »treba s kirurškim posegom čim prej izrezati tržaški čir, ki je ogrožal njihov celotni obrambni in politični koncept v Sredozemlju.«¹²⁸ Jasno je bilo, da v predvidljivi prihodnosti ni več upati na sporazumno rešitev spora med Rimom in Beogradom.¹²⁹ 14. septembra 1953 so Američani izročili Foreign Officeu podroben načrt, ki je predvideval dokončno razdelitev STO vzdolž ločnice med obema conama. Britanci, ki so se že dolgo ogrevali za takšno rešitev, so predlog takoj sprejeli.¹³⁰

8. oktobra 1953 sta ameriška in britanska vlada objavili uradno sporočilo, da nista več pripravljeni nositi odgovornost za upravo v coni A in da sta se zato odločili ukiniti zavezniško vojaško upravo, umakniti svoje čete in, upoštevajoč pretežno italijanski značaj cone A, prepustiti upravo te cone

125 Jeri, Janko. *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni: tri faze diplomatskega boja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961, 261.

126 Prav tam, 262.

127 Prav tam, 262–263.

128 Pirjevec, »Trst je naš!«, 435.

129 Prav tam.

130 Prav tam, 437.

italijanski vladi; o coni B STO so molčali.¹³¹ Sklep sta zahodni velesili sprejeli brez posvetovanja z Jugoslavijo. Še isti dan je podpredsednik jugoslovanskega zveznega izvršnega sveta Edvard Kardelj izjavil, da se jugoslovanska vlada ni pripravljena sprijazniti s stanjem, ki ga je ustvaril anglo-ameriški sklep in da bo storila, kar ji je na razpolago, da bi zaščitila jugoslovanske interese v coni A. Istega dne so bile enote jugoslovanske vojske poslane kot okrepitev v cono B STO in na mejo med cono A in Jugoslavijo.¹³² Tržaška kriza se je začela še bolj zaostrovaniti.

MEJA MED CONAMA STO VSE BOLJ NEPREHODNA

Na demarkacijski črti med conama A in B STO – ta je postopoma dobivala značaj prave meddržavne meje – so se o menjavala obdobja popuščanja in zaostrovanja v režimu prehajanja vse do leta 1953.¹³³ Po izjavi 8. oktobra 1953, da zahodni sili nameravata umakniti svoje vojaške enote iz cone A in jo izročiti v upravljanje Italiji, pa je Jugoslavija za dalj časa zaprla svoje bloke na demarkacijski črti med conama STO. Za promet ljudi sta demarkacijska črta in nato meja ostali zaprti vse do začetka izdajanja maloobmejnih prepustnic ali skoraj dve leti. Po tem, ko se je vojska proti koncu leta 1953 umaknila z meja, so prebivalci cone B STO lahko potovali v Trst s potnim listom prek Sežane, seveda, če ga je kdo sploh dobil za potovanje čez mejo.¹³⁴

SKLEPNO DEJANJE TRŽAŠKE KRIZE – LABODJI SPEV STO

Reševanje tržaškega vprašanja je jeseni 1953 prišlo v akutno sklepno fazo. Tito je predlagal konferenco, na kateri bi sodelovale ZDA, Velika Britanija, Jugoslavija in Italija.¹³⁵ Jugoslovanski predsednik je v kontaktih z

---

131 Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*, 265.

132 Prav tam, 266-267.

133 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 127.

134 Prav tam.

135 Pirjevec, *»Trst je naš!«*, 443.

britanskimi diplomati poudaril, da je pripravljen sprejeti razdelitev spornega ozemlja v skladu z že začrtanimi mejami med cono A in B, pri tem pa zahteval za Jugoslavijo poleg ozemlja, ki ga je že imela, še Žavlje in Škedenj, kar naj bi ji med drugim zagotovilo primerno pristanišče.¹³⁶

Če sta si Italija in Jugoslavija v vsem nasprotovali, pa sta bili v nečem enotni: da ne ena ne druga ne mara rešitve spora z vzpostavitvijo STO, zlasti zdaj, ko je kazalo, da vsaka dobi po en kos ozemlja.¹³⁷ Anglo-Američani so začeli pripravljati konferenco, na kateri naj bi našli skupno rešitev tržaškega vozla. Najprej so se začela tajna pogajanja predstavnikov ameriške in angleške vlade z jugoslovanskim veleposlanikom v Londonu, ki so trajala od začetka februarja do konca maja 1954.^{138 139}

Pogajanja so pripeljala do razmejitve po obstoječih conah A in B, pri čemer je bila postavljena jugoslovanska zahteva, da naj bi dobila tudi manjši del cone A.¹⁴⁰ V ta namen so Jugoslovani predlagali, da bi se dotedanja Morganova linija, ki je ločila obe coni STO, od morja pri Lazaretu do Križpoti pri Ospu v dolžini 5 milj in pol pomaknila proti Miljam v širini pol do 1 milje in pol.¹⁴¹

Jugoslovanski veleposlanik je zahteval, da se sporazum izrecno prizna kot dokončna rešitev, medtem ko so Anglo-Američani zaradi drugačnega stališča italijanske vlade vztrajali, da je ta dogovor »de facto«, sicer pa je zanje že tako dokončen, ker v prihodnje ne nameravajo podpreti nobene dodatne zahteve ne Italije in ne Jugoslavije.¹⁴²

---

136 Prav tam, 450.

137 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 79.

138 Prav tam.

139 Med pogajanja so bile obravnavane različne variantne rešitve, tudi prepustitev Kopra, Izole in Pirana Italiji, a samo kot ozemeljskih eksklav znotraj jugoslovanskega teritorija. V zameno je Jugoslavija zahtevala celotno slovensko zaledje Trsta v coni A in izhod na morje južno od Trsta, ki bi zajemal Škedenj in Žavlje. Predstavnik ameriške in angleške vlade sta slednje zavrnila in pristala samo na izmenjavo istrskih mestec za kraško zaledje Trsta, kar pa je jugoslovanski veleposlanik zavrnil.

140 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 79.

141 Prav tam.

142 Prav tam.

Po štirih mesecih pogajanj so tako Britanci, Američani in Jugoslovani prišli do sporazuma. Zdaj sta morali velesili prepričati še Italijo. Ameriška in britanska vlada sta 1. junija 1954 izročili besedilo sporazuma z Jugoslavijo italijanskemu veleposlaniku v Londonu.¹⁴³

Načrt dogovora, ki ga je italijanski veleposlanik predložil svoji vladi, je med drugim obsegal 7 točk, med drugim:

- vojaški upravi cone A in cone B nadomestita italijanska oziroma jugoslovanska civilna uprava,
- opravi se manjši popravek meje med conama v korist Jugoslavije,
- državi sprejmeta vzajemne obveznosti do narodnostnih manjšin.¹⁴⁴

Vlada v Rimu je načrt obravnavala in najprej izrazila stališče, v katerem je poudarila svojo pravico do celotnega STO. Kljub ugovorom sta naposled angleški in ameriški predstavnik pregovorila Italijo, da je dogovor sprejela z manjšimi teritorialnimi spremembami v njen prid na odseku meje ob morju pri Lazaretu.¹⁴⁵

Slika 4: Ozemeljske spremembe leta 1954 v prid Jugoslaviji. Karta je delo GIAM ZRC SAZU.

143 Prav tam, 80.

144 Prav tam.

145 Prav tam, 81.

DEL CONE A STO PRIPADE JUGOSLAVIJI, PREBIVALCI PRED USODNO ODLOČITVIJO

5. oktobra 1954 so štirje pogajalci na sedežu Foreign Officea v Londonu končno parafirali Memorandum o sporazumu.¹⁴⁶ V njegovem uvodnem delu je bilo zapisano, da so se štiri države, ki so ga oblikovale, odločile rešiti sporno vprašanje, saj se je izkazalo nemogoče udejanjiti določila mirovne pogodbe glede Svobodnega tržaškega ozemlja.¹⁴⁷ Prebivalstvo v STO je tesnobno spremljalo pregovarjanja med Jugoslavijo in Italijo ter svetovnimi silami in nestrpno pričakovalo odločitev o tem, v kateri državi in v kakšnem sistemu bo odslej živelo. Podpis Londonskega sporazuma in medijska razgrnitev nove razmejitve je tako označevala konec nekega obdobja, za katerega sta bila za prebivalce poleg upanja značilna predvsem negotovost in strah.¹⁴⁸

S podpisom sporazuma, delitvijo STO ter dokončnim začrtanjem meje med Jugoslavijo in Italijo je prišla ura resnice za prebivalstvo v regiji. Istrani, zlasti Italijani tostran in onstran meje, ki so že okusili državno uvedeni socializem,¹⁴⁹ so malo verjeli, da bo pogodba med Italijo in Jugoslavijo spremenila na boljše razmere v nekdanji coni B.¹⁵⁰ Prebivalce ozemelj, ki so pripadla Jugoslaviji, tako Slovence kot Italijane, je posebej skrbela tudi možnost

---

146 Memorandum o sporazumu se pogosto uporablja tudi pod imenom Memorandum o soglasju oz. Londonski memorandum. Kot je navedeno v delu *Slovenija, Italija. Bela knjiga o diplomatskih odnosih*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1996, str. 34, je v prvotnem slovenskem prevodu angleškega dokument poimenovan »Spomenica o soglasju med vladami Italije, Zedinjenega kraljestva, Združenih držav in Jugoslavije o Svobodnem tržaškem ozemlju«.

147 Pirjevec, »Trst je naš!«, 478.

148 Gombač, Jure. Izseljevanje iz slovenskega dela Istre po letu 1955 v luči izseljenskih seznamov in izselitvenih dovolilnic jugoslovanskih oblasti. V: *Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954. Zbornik*. Uredili Pirjevec, Jože; Bajc, Gorazd; Klabjan, Borut. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2005, str. 295.

149 Kot piše Julij Beltram, vplivni povojni politik v coni B STO, je bila v Istrskem okrožju jasno opazna težnja, da se »kolikor mogoče gradi in utrjuje socialistični družbeni red ter da ne uidejo socialistične značilnosti ljudske demokracije, ki si je postavila za cilj odpravo izkoriščanja in demokratizacijo življenja povsod in za vsako ceno«. Beltram, Julij. *Pomlad v Istri: Istrsko okrožje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947-1952*. Koper: Založba Lipa; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1986, str. 166.

150 Cunja, *Škofije na Morganovi liniji*, 86.

zaprtja nove meje in preprečitve odhoda na delo v Trst oziroma Milje, kjer so bili številni zaposleni.

V časih tržaške krize je jugoslovanska vojska večkrat zaprla mejo med conama A in B oziroma močno otežila prehode v cono A. Zapora meje je tako številne prebivalce cone B STO postavila pred izbiro, ali brezposelni ostanejo doma ali pa zapustijo dom in gredo živeti tja, kjer so zaposleni.¹⁵¹ Strah, da bodo ostali brez zaposlitve v Trstu oziroma Miljah, je zajel tudi številne prebivalce tistega dela cone A v miljskem zaledju, ki je leta 1954 pripadlo Jugoslaviji.

Po podpisu Londonskega memoranduma se je tričlanska komisija, v kateri so bili vojaški predstavniki angleške, ameriške in jugoslovanske vojske na terenu v okolici Milj lotila razmejevanja na terenu. Prebivalstvo v miljskih hribih je spremljalo določanje mejne črte in s strahom pričakovalo, kateri državi odslej pripadajo. Mejna črta je ponekod razdelila hiše, pol hiše je ostalo v Italiji, polovica je bila odslej na jugoslovanskem ozemlju.¹⁵²

Podpisu Londonskega memoranduma in novi razmejitvi je sledil plaz migracij iz cone B in tudi iz drugih delov Istre. Večina je bila italijanske narodnosti, a med njimi so bili tudi številni Istrani slovenskega in hrvaškega rodu.¹⁵³ Begunskemu toku so se pridružili številni prebivalci dela cone A, ki je bilo z Londonskim memorandumom dodeljeno Jugoslaviji.

Z Miljskih hribov, Škofij in Plavij je leta 1954 odšlo 2.748 prebivalcev ali 79 odstotkov od skupnega števila 3.492 naštetih ob popisu 1. oktobra 1945.¹⁵⁴ Škofije, ki so bile predvojna in povojna leta razgibano naselje na poti med Trstom in Istro so bile oktobra 1954 opustele. Od 723 prebivalcev jih je ostalo le 138 ali 19 odstotkov.¹⁵⁵ V naslednjih dveh letih se jih je še nekaj izselilo.

---

151 Gombač, Jure. *Esuli ali optanti?: zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, 64.

152 Fait, Francesco. *Il piccolo esodo dei muggesani e il campo profughi delle Noghere*. Trst: Circolo di cultura istro-veneta »Istria«, 2018, 25–29.

153 Cunja, Škofije na Morganovi liniji, 89.

154 Prav tam.

155 Prav tam, 129.

Približno 80 odstotkov prebivalstva se je izselilo tudi iz Hrvatov in okoliških zaselkov na miljskih hribih. Le s Plavij, kjer je prevladovalo nacionalno zavedno slovensko kmečko prebivalstvo, se je izselilo mnogo manj ljudi, približno 20 odstotkov.¹⁵⁶

V Trstu pa se je po odhodu zavezniških sil in s prihodom ogromne množice istrskih beguncev gospodarska situacija poslabšala. Povečala se je brezposelnost in mnogo ljudi se je izselilo v čezoceanske države, posebej v Avstralijo. Samo v letu 1956 jih je tja odšlo nad 12.000. Na ladji, polni emigrantov, je bil izobešen velik napis: »Mati se je vrnila, otroci odhajajo«.¹⁵⁷

---

156 Prav tam.

157 Prav tam, 89.

VIRI IN LITERATURA

Knjige

Bebler, Aleš. *Čez drn in strn. Spomini*. Koper: Založba Lipa, 1981.

Beltram, Julij. *Pomlad v Istri: Istrsko okrožje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947-1952*. Koper: Založba Lipa; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1986.

Catalan, Tullia et al. *Dopoguerra di confine. Povojni čas ob meji. Zbornik*. 2007. Trst: Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji Julijski krajini, Tržaška univerza, Oddelek za geografske in zgodovinske vede, Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina, 2007.

Cunja, Leander. *Škofije na Morganovi liniji*. Koper: Lipa; Škofije: Krajevna skupnost, 2004.

Čok, Štefan, Ivašič, Marta in Ferluga Kiljan. *Novice z miljskega konca. O zgodovini Slovencev miljskega območja*. Milje: Zadruga Vesna, 2012.

Fait, Francesco. *Il piccolo esodo dei muggesani e il campo profughi delle Noghere*. Trst: Circolo di cultura istro-veneta »Istria«, 2018.

Gombač, Boris M. *Slovenija, Italija. Od preziranja do priznanja*. Ljubljana: Debora, 1996.

Gombač, Jure. *Esuli ali optanti?: zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.

Hrobat Virloget, Katja. *V tišini spomina : „eksodus“ in Istra*. Koper: Založba Univerze na Primorskem; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2021.

Jeri, Janko. *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni: tri faze diplomatskega boja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.

Kacin-Wohinz, Milica, Pirjevec, Jože. *Zgodovina Slovencev v Italiji. 1866- 2000*. Ljubljana: Nova revija, 2000.

Pariška mirovna pogodba: integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947 in faksimilni kartografski prikaz pogodbeno določenih mej med Italijo, FLRF in STO. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1997.

Pecchiarri Pečarič, Silvio. *Fuori dai confini. Memorie di un bambino sulla Linea Morgan*. Trst: Battello stampatore, 2020.

Perselli, Guerino. *I censimenti della popolazione dell' Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia fra il 1850 e il 1936*. Trst-Rovinj-Reka: Università Popolare-Trieste-Centro di Ricerche Storiche-Rovigno-Unione Italijana-Fiume, 1993.

Pirjevec, Jože. »Trst je naš!« *Boj Slovencev za morje (1848 – 1954)*. Ljubljana: Nova revija, 2008.

Pirjevec, Jože. *Tržaški vozeli: o zgodovinskih dogodkih in političnem razvoju v letih 1945–1980*. Trst: Založništvo tržaškega tiska; Ljubljana: ADIT, 1985.

Pirjevec, Jože; Bajc, Gorazd; Klabjan, Borut. *Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*. Zbornik. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2005.

Pupo, Raoul. *Adriatico amarissimo – Una lunga storia di violenza*. Bari, Rim: Laterza, 2021.

Saksida, Anita. *Moj Ankaran*. Koper: Libris; Ankaran: Osnovna šola in vrtec, 2018.

Slovenija, Italija. *Bela knjiga o diplomatskih odnosih*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1996.

Šušmelj, Jože. *Trpko sosodstvo. Nekateri vidiki odnosov med sosednjima državama v obdobju 1946–2001*. Trst: Založništvo tržaškega tiska ZTT-EST, 2009.

Tenca Montini, Federico. *Trst ne damo. Jugoslavija i Trščansko pitanje 1945 – 1954*. Zagreb: Srednja Europa, 2021.

Troha, Nevenka. *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana: Modrijan, 1999.

Turcinovich Giuricin, Rosanna. *Esuli due volte*. Genova: Oltre, 2022.

Verginella, Marta; Volk, Sandi; Colja, Katja. *Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995.

Volk, Sandi. *Istra v Trstu: naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945–1966*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče; Trst: Narodna in študijska knjižnica, 2003.

Časopisi in periodika

»Zmagalo je slovansko–italijansko bratstvo.« *Delo. Glasilo Osvobodilne fronte slovenskega naroda Svobodnega tržaškega ozemlja*, Trst, 23. junij 1949, 1.

»Volilni izidi v podeželskih občinah.« *Delo. Glasilo Osvobodilne fronte slovenskega naroda Svobodnega tržaškega ozemlja*, Trst, 31. maj 1952, 3.

»Volitve deželnih poslancev v koperskem okraju 1884. Občina Milje.« *Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice*, Trst, 24. maj 1884, 2.

»Različne vesti.« *Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice*, Trst, 11. november 1891, 1.

»Badnjevič o guvernerju.« *Ljudski tednik*, Trst, 15. januar 1948, 3.

»Namesto zmagoviti Jugoslaviji daje predlog zadoščenje poraženi Italiji.« *Primorski dnevnik*, Trst, 23. marec 1948, 1.

»Vidalijevska "gazzarra" v Miljah.« *Primorski dnevnik*, Trst, 16. junij 1949, 1.